

7. Про державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI // ВВР. – 2011. – № 8. – Ст. 61.
8. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. – М., 1984.
9. *Сопко В.В.* Бухгалтерський облік: Навч. посібник. – К., 1998.
10. *Дегтярев И.В.* Проблемы земельного кадастра в СССР. – М., 1979.
11. *Дегтярев И.В., Осипов Л.И.* Земельное право и земельный кадастр. – М., 1986.
12. *Іконицька І.А.* Земельне право. – М., 1969.
13. *Чешев А.С., Фесенко І.П.* Земельний кадастр: Учеб. для вузов. – М., 2001.
14. *Симонова, К. В.* Правовое обеспечение кадастрового учета земельных участков: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. – М., 2010.
15. Земельный учет / Отв. ред. Н.В. Бочкова. – М., 1958.
16. Про стандартизацію: Закон України від 17 трав. 2001 р. № 2408-III // ВВР. – 2001. – № 31. – Ст. 145.
17. Про державну статистику: Закон України від 17.09.1992 № 2614-XII // ВВР. – 1992. – № 43. – Ст. 608.
18. Про затвердження форм державної статистичної звітності з земельних ресурсів та Інструкції з заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форми №№ 6-зем, ба-зем, 6б-зем, 2-зем): Наказ Держкомстату України від 05.11.1998 № 377 // Офіц. вісник України. – 1998. – № 50. – Ст. 218.
19. *Мартин А.* Проблеми державного земельного кадастру в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.myland.com.ua.
20. Теоретико-методологічні основи державного земельного кадастру в Україні / Відп. ред. А.М. Третяк – К., 2003.
21. Земельное право / Под ред. Г.А. Аксенёнка. – М., 1969.
22. *Ерофеев Б.В.* Земельное право России: Учеб. / Отв. ред. Н.И. Краснов. – 9-е изд., перераб. – М., 2004.
23. *Андрейцев В.И.* Земельная реформа: Приватизация. Экология. Право. – К., 1997.

Надійшла до редакції 16.05.2012

Л. А. Литовченко

кандидат історичних наук, доцент

О. В. Чуйко

слухач магістратури

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.9

СУБ'ЄКТИ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Висвітлено проблемні питання, що стосуються змісту права на правову допомогу, суб'єктів права на правову допомогу, зокрема, на безоплатну первинну і безоплатну вторинну правову допомогу в цивільному судочинстві.

Ключові слова: право на правову допомогу у цивільному судочинстві, право на безоплатну первинну правову допомогу, право на безоплатну вторинну правову допомогу.

Освещаются проблемные вопросы, касающиеся содержания права на правовую помощь, субъектов права на правовую помощь, в частности, на бесплатную первичную и бесплатную вторичную правовую помощь в гражданском судопроизводстве.

Ключевые слова: право на правовую помощь в гражданском судопроизводстве, право на бесплатную первичную правовую помощь, право на бесплатную вторичную правовую помощь.

The problem questions touching maintenance of right for legal help, legal subjects for legal help, in particular, for free primary and free second legal help in the civil legal proceeding are examined in the article.

Keywords: right for legal help in the civil legal proceeding, right for free primary legal help, right for free second legal help.

Постановка проблеми. Головним завданням будь-якої демократичної держави є захист прав та свобод людини, їх утвердження та забезпечення. Серед основних прав людини, гарантованих Конституцією України, є право кожного на отримання правової допомоги, що одночасно є і суттєвою складовою здійснення права на судовий захист.

Так, у ч. 1 ст. 59 Конституції України визначено, що кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [5].

Конституцією не конкретизовано коло осіб, які є суб'єктами права на правову допомогу, в тому числі безоплатну правову допомогу. Отже, у ст. 59 Конституції України сформульовано головні принципи положення права на правову допомогу, які є основоположними щодо правотворчості та правозастосування.

Цей конституційний принцип втілено у ст. 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [9], у якій ідеться про те, що порядок та умови надання правової допомоги визначаються законом і кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [7].

Право на правову допомогу як принцип цивільного процесуального права закріплено ст. 12 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) [12], у якій конкретизовано, що особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу, яка надається адвокатами або іншими фахівцями у галузі права в порядку, встановленому законом. Отже, у ЦПК визначено, що у цивільному процесі право на правову допомогу мають особи, які беруть участь у справі.

Посилання у Конституції, Законі України «Про судоустрій і статус суддів», Цивільному процесуальному кодексі України на закон, що регулює порядок надання правової допомоги, на сьогодні реалізовано у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI [8].

Законодавче регулювання відносин у сфері надання правової допомоги відповідно до конституційних засад виявляє чимало питань, які потребують теоретичного дослідження. До того ж інтенсивне реформування протягом останніх років процесуального законодавства спонукає до зосередження уваги на питанні стосовно суб'єктів права на правову допомогу в цивільному процесі і, зокрема, на безоплатну вторинну правову допомогу.

Авторами публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, є В. Андрусів, Є. Бова, В. Богославець, Д. Кирилюк, В. Наливайко, О. Таращук, В. Теліпко, В. Сміх, О. Юркевич, інші науковці. Проте в контексті сучасного оновленого законодавства питань для подальших досліджень не поменшало.

Зазначеним зумовлено **мету** даної статті, якою є з'ясування кола осіб – учасників цивільного процесу, що є суб'єктами права на правову допомогу, у тому числі безоплатну вторинну правову допомогу.

Виклад основного матеріалу. Визначення понять «правова допомога», «безоплатна правова допомога» вміщено у ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [8]. Відповідно, *правова допомога* – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення, а *правовою послугою* є надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації. *Безоплатна правова допомога* – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел.

Цим Законом визначено два види безоплатної правової допомоги – безоплатна первинна правова допомога та безоплатна вторинна правова допомога. Згідно з ч. 1 ст. 7 цього Закону *безоплатна первинна правова допомога* як вид державної гарантії полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Право на безоплатну первинну правову допомогу згідно з Конституцією України та ст. 8 цього Закону мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України.

Відповідно до ст. 13 цього Закону *безоплатна вторинна правова допомога* – це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Щодо цивільного судо-

чинства безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг, як здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах; складення документів процесуального характеру.

Розглянемо коло осіб, які відповідно до закону є суб'єктами права на правову допомогу в цивільному процесі. Так, відповідно до ст. 12 ЦПК особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу, яка надається адвокатами або іншими фахівцями у галузі права в порядку, встановленому законом. Дане положення слід розглядати у взаємозв'язку з положеннями ст. 59 Конституції України, ст. 26, 28, 56 ЦПК, ст. 1, 13, 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

Конституційний Суд України у рішенні від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 (справа про право на правову допомогу) [10] тлумачить положення ст. 59 Конституції України «кожен має право на правову допомогу», акцентуючи на тому, що поняття «кожен» охоплює всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Здійснення права на правову допомогу засноване на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 21, ч. ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України).

Термін «кожен» тлумачиться Конституційним Судом України лише щодо фізичних осіб, оскільки ст. 59 Конституції України належить до розділу другого («Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»). Отже, буквальне тлумачення цієї статті вказує на те, що кожна людина, громадянин має право на правову допомогу. Відповідно до п. п. 3.2. вказаного рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо.

Згадаємо, що раніше, у рішенні від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) [11] Конституційний Суд України чітко визначив, що закріплене у ч. 1 ст. 59 Конституції України право *кожного* на правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість *фізичної особи* одержати юридичні (правові) послуги (абз. 2 пункту 4 мотивувальної частини

цього рішення).

У такому контексті, напевно, слід розуміти і положення ст. 8 («Суб'єкти права на безоплатну первинну правову допомогу») Закону України «Про безоплатну правову допомогу» про те, що право на безоплатну первинну правову допомогу згідно з Конституцією України та цим Законом мають *усі особи, які перебувають під юрисдикцією України*. При цьому слід зазначити, що цей Закон згідно з ч. 1 ст. 8 ЦПК належить до законодавства, відповідно до якого суд вирішує справи.

У Цивільному процесуальному кодексі України положення щодо змісту та суб'єктів права на правову допомогу залишаються декларативними. Норма ст. 12 ЦПК про те, що у цивільному процесі право на правову допомогу мають лише особи, які беруть участь у справі, є такою, що суперечить нормі ст. 59 Конституції України про те, що кожен має право на правову допомогу.

Так, усіх учасників цивільного процесу (крім суду) ЦПК поділяє на дві групи: осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників. В основі такого поділу лежить критерій їх юридичної заінтересованості.

Особи, які беруть участь у справі, – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, учасники цивільного процесу, які наділені юридичною заінтересованістю, що визначає їх процесуальний статус при розгляді й вирішенні цивільної справи. Правовий статус осіб, які беруть участь у справі, розкривається у параграфі першому глави 4 ЦПК. Відповідно до ст. 26 ЦПК у справах позовного провадження особами, які беруть участь у справі, є сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб. У справах наказного та окремого провадження – це заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Крім того, у справах про оскарження рішення третейського суду та про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду особами, які беруть участь у справі, є учасники третейського розгляду, особи, які не брали участі у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, треті особи, а також представники цих осіб.

З наведеного випливає, що у цивільному процесі право на правову допомогу мають особи, які беруть участь у справі, як сформульовано у ст. 12 ЦПК, якими є юридично заінтересовані особи, тобто, відповідно до ст. 26 ЦПК сторони, треті особи, заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники.

Серед зазначених осіб цивільною процесуальною правоздатністю, тобто здатністю мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи, закон наділяє усіх фізичних і юридичних осіб (ст. 28 ЦПК).

Жодних обмежень у ЦПК щодо права на правову допомогу юри-

дичних осіб, представників сторін, третіх осіб, заявників та заінтересованих осіб немає.

Щодо інших учасників цивільного процесу, які визначені у ст. 47 ЦПК (свідок, експерт, спеціаліст, перекладач), право на правову допомогу у ЦПК не втілено. Це виглядає дивним у контексті конституційного права кожного на правову допомогу. Важливо, на наш погляд, звернути увагу на питання щодо права на правову допомогу свідка та можливості надання йому під час його допиту правової допомоги адвокатом чи іншим фахівцем у галузі права.

Слід пригадати, що Конституційний Суд України у рішенні від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) [10], наголосив на тому, що право на правову допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права. Проте не всі галузеві закони України, зокрема процесуальні кодекси, містять приписи, спрямовані на реалізацію такого права, що може призвести до обмеження чи звуження змісту та обсягу права кожного на правову допомогу (абзаци 2, 3 підпункту 3.2 мотивувальної частини цього рішення).

Вирішуючи порушені у конституційному зверненні питання, Конституційний Суд України, посилаючись на практику Європейського суду з прав людини та міжнародно-правові зобов'язання України відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. тощо, вказав на те, що за змістом ст. 64 Конституції України конституційне право кожного на правову допомогу у жодному випадку не може бути обмежено. Відповідно до Основного Закону України положення «кожен має право на правову допомогу» (ч. 1 ст. 59) є нормою прямої дії (ч. 3 ст. 8 Конституції України), і навіть за умови, якщо це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації. Це стосується, зокрема, і права свідка на отримання правової допомоги під час допиту у кримінальному процесі та права особи у разі надання нею пояснень у державних органах (абз. 1 пункту 4 мотивувальної частини цього рішення).

Звертаючись до наведених вище норм Конституції України, а також положень рішень Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 (справа про право на правову допомогу) [10] та від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 (справа про право вільного вибору захисника) [11], вважаємо, що право на правову допомогу за своїм змістом є загальним і стосується не лише учасників процесу у кримінальних

справах, а й учасників цивільного процесу без будь-яких обмежень.

Відповідно, реалізація кожним права на правову допомогу в цивільному судочинстві не може залежати від процесуального статусу особи та характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права. Зокрема, свідок у цивільному процесі має право реалізувати гарантоване державою право на правову допомогу під час його допиту при розгляді судом справи у судовому засіданні.

Згідно з ч. 1 ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Отже, кожна особа, зокрема свідок під час допиту у судовому засіданні та особи, які беруть участь у справі, при наданні пояснень мають право на правову допомогу, у тому числі для захисту від можливого порушення права не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Вищесказане, на наш погляд, вказує на необхідність приведення у відповідність до Основного Закону України ст. 12 ЦПК, у якій має бути визначено, що особи, які беруть участь у справі, інші учасники цивільного процесу мають право на правову допомогу, яка надається адвокатами або іншими фахівцями у галузі права в порядку, встановленому законом. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно.

Зміст права на безоплатну правову допомогу визначає Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [8]. Право на безоплатну первинну правову допомогу мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України (ст. 8 цього Закону). Право на безоплатну вторинну правову допомогу мають особи, визначені у ст. 14 цього Закону, яких можна поділити на дві групи.

У цивільному судочинстві, відповідно до п. п. 10, 11 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», суб'єктами права на безоплатну вторинну правову допомогу визнаються особи, щодо яких суд розглядає справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. Зазначеним особам безоплатна вторинна правова допомога має надаватися протягом розгляду справи в суді. Зазначених суб'єктів права на безоплатну правову допомогу можна виокремити у групу за процесуальною ознакою, оскільки у цивільному процесі вони є заінтересованими особами у справах окремого провадження. Особливий підхід законодавця щодо зазначених осіб пояснюється необхідністю забезпечення захисту їх законних прав та інтересів.

Крім того, згідно з цим Законом (ст. 14) та іншими законами України право на безоплатну вторинну правову допомогу – на всі ви-

ди правових послуг, передбачених п. 2 і 3 ч. 2 ст. 13 цього Закону, – мають особи, яких можна об'єднати у категорію осіб, які потребують соціального захисту, а саме:

- особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо середньомісячний сукупний дохід їхньої сім'ї нижчий суми прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 р. № 966-XIV для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

- діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;

- особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців» від 21.06.2001 № 2557-III, до моменту прийняття рішення про надання статусу біженця та у разі, якщо особа оскаржує рішення щодо статусу біженця;

- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII, особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань, – стосовно питань, пов'язаних з їх соціальним захистом;

- особи, реабілітовані відповідно до законодавства України, – стосовно питань, пов'язаних з реабілітацією.

Право на безоплатну вторинну правову допомогу відповідно до ч. 2 ст. 14 Закону «Про безоплатну правову допомогу» мають і громадяни держав, з якими Україна уклала відповідні міжнародні договори про правову допомогу, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також іноземці та особи без громадянства відповідно до міжнародних договорів, учасником яких є Україна, якщо такі договори зобов'язують держав-учасниць надавати певним категоріям осіб безоплатну правову допомогу.

Щодо реалізації права на безоплатну вторинну правову допомогу, то у Прикінцевих та перехідних положеннях Закону України «Про безоплатну правову допомогу» встановлено, що до 1 січня 2013 р. Міністерство юстиції України утворює центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги при головних управліннях юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, а з 1 січня 2014 р. буде забезпечено поетапно надання безоплатної вторинної правової допомоги особам, зазначеним, зокрема, у п. 10-11 ч. 1 ст. 14 цього Закону. З 1 січня 2017 р. безоплатна вторинна правова допомога буде надаватися в повному обсязі всім категоріям осіб, передбаченим ст. 14 цього Закону. Це особи, які потребують соціаль-

ного захисту, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї, інші особи.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що норма ст. 12 Цивільного процесуального кодексу України про право на правову допомогу потребує вдосконалення відповідно до ст. 59 Конституції України. У ст. 12 ЦПК має бути визначено, що особи, які беруть участь у справі, інші учасники цивільного процесу мають право на правову допомогу, яка надається адвокатами або іншими фахівцями у галузі права в порядку, встановленому законом. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Зазначене формулювання узгоджується також з нормами Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо суб'єктів права на безоплатну первинну та безоплатну вторинну правову допомогу.

Бібліографічні посилання

1. Андрусів В.Г. Співвідношення забезпечення адвокатурою права на захист з наданням правової допомоги // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 12 (62). – С. 126-131.
2. Бова С.Ю. Публічні та приватні організації, що забезпечують право громадян на безоплатну правову допомогу // Адвокат. – 2008. – № 3 (90). – С. 45-50.
3. Богославець В. Природа договірних відносин щодо надання правової допомоги // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 6. – С. 29-30.
4. Кирилюк Д. Міжнародно-правові стандарти права особи на правову допомогу та їх імплементація у законодавстві України // Юридичний журнал. – 2005. – № 12 (42). – С. 46-48.
5. Конституція України // Офіційний вісник України. – 2010 р. – № 72/1. – С. 15. – Ст. 2598.
6. Наливайко В.С., Таращук О.В. Поняття і значення правової допомоги в Україні // Юриспруденція: теорія і практика. – 2009. – № 2 (52). – С. 17-23.
7. Про адвокатуру: Закон України від 19 грудня 1992 року № 2887-ХІІ (у ред. від 01.12.2008 на підставі 614-17) // ВВР. – 1993. – № 9. – Ст. 62.
8. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI // ВВР. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Голос України. – 2010. – № 142.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 // Вісник Конституційного суду України. – 2009. – № 6. – Ст. 32.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
12. Цивільний процесуальний кодекс України // ВВР. – 2004. – № 40, 40-42. – С. 1530. – Ст. 492.
13. Юшкевич О.Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг // Право і безпека: Юриспруденція. Економіка. Техніка. Психологія. Соціологія. – 2009. – № 1. – С. 129-135.

Надійшла до редакції 04.02.2012